

УДК 94:351.741(477.43/44)«192»

DOI: 10.20535/2307-5244.60.2025.338321

О. О. Стадник

ORCID: 0000-0002-9554-6975

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Н. П. Кузьмінець

ORCID: 0000-0001-9939-2451

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

О. О. Stadnyk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

N. P. Kuzminets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

ВИКЛИКИ ЧАСУ: ПОДІЛЬСЬКА МІЛІЦІЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

*Challenges of the Times: The Podillya Militias
amid Social Changes in the First Half of the 1920's*

У статті комплексно досліджено становлення, розвиток та практичну діяльність подільської міліції як складової правоохоронних органів УСРР у першій половині 1920-х рр., проаналізовано нормативно-правові засади та організаційно-структурні основи її функціонування, охарактеризовано зміни в її структурі, визначено правовий статус, компетенції, напрями, форми і методи її роботи. З'ясовано особливості діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності, охороні законності та правопорядку в Подільській губ., окреслено досягнення і прорахунки у виконанні завдань, що покладалися на підрозділи міліції, промарковано основні чинники, які впливали на ефективність служби, зокрема, відсутність чітких нормативних положень щодо кола повноважень органів правопорядку, постійні структурні зміни, слабкість матеріально-технічної бази, нестача кваліфікованих кадрів, низький рівень їх фахової підготовки, недостатність матеріального забезпечення. Розглянуто основні оперативні та профілактичні заходи, яких вживала місцева міліція для боротьби з «політичним бандитизмом», кримінальними злочинами та адміністративними правопорушеннями. Дано історико-правову оцінку діяльності органів міліції.

Ключові слова: правоохоронні органи; міліція; злочинність; бандитизм; нова економічна політика; Поділля.

This article attempts to conduct a comprehensive study of the formation, development, and practical activities of the Podillya militia as a component of the law enforcement agencies of the Ukrainian SSR in the first half of the 1920's. The relevance of the research topic is determined by the current state of scientific development of this problem, as well as by the fact that during the given period, when processes of creating a legal state in Ukraine began and effective mechanisms for ensuring the rule of law and protection of human rights were being formed, there emerged a need to examine the formation of the law enforcement system. During that time, the Podillya militia performed a wide range of various functions and underwent numerous transformations and organizational changes. Studying the activities of the Podillya militia during this period allows for a better understanding of the socio-political situation in the region and the peculiarities of Soviet law enforcement system formation. The scientific novelty consists in the authors' attempt to comprehensively analyse, from the standpoint of specific micro-historical research, the process of militia creation and activity in Podillya under the conditions of Ukraine's socio-political situation in the first half of the 20th century. The purpose of this article is to carry out a comprehensive analysis of the militia creation process and to determine the functions, directions, forms, and methods of its work on the territory of Podillya in the first half of the 1920's, based on systematic analysis of archival sources, legal acts, and historiographic achievements. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, and objectivity, employing a combination of general scientific methods (dialectical, analysis, synthesis, generalization), special-historical methods (comparative-historical, historical-systemic, historical-critical, problem-chronological), and interdisciplinary methods (historical-legal, formal-legal, statistical, analytical). Conclusions. As a result of the research, the authors concluded that the organization of the Podillya militia in the 1920's was closely connected to the all-Ukrainian processes of Soviet law enforcement system formation. Police bodies in Podillya essentially remained part of the state's repressive and punitive apparatus. The distinctive features of Podillya militia activities included: maintaining order in rural areas, as the region had an agrarian character; facing additional challenges due to proximity to the Polish border; and experiencing complications in their work due to the presence of remnants of rebel formations. The complex problems of militia activity in the 1920's were solved literally through «trial and error» methods. Ultimately, some successes were achieved, but all implemented reforms remained incomplete.

Keywords: law enforcement agencies; militia; crime; banditry; new economic policy; Podillya.

Якісне існування сучасного суспільства неможливо уявити без правоохоронних органів, які є гарантом законності, правопорядку та громад-

ського спокою. Формування дієвих механізмів, котрі забезпечують верховенство закону і захист прав людини, видається першочерговим завданням у контексті створення в Україні правової держави. Це завдання не можна ефективно вирішити без глибокого наукового аналізу історичного минулого, зокрема радянської правоохоронної системи, особливо першої половини 1920-х рр., коли відбувалося її становлення. Важливим інструментом держави, покликаним не тільки забезпечити дотримання правопорядку, а й виявити правопорушення, брати участь у їх розкритті та запобіганні їм, стала міліція. Тоді вона виконувала широкий обсяг різноманітних функцій, зазнавала численних трансформацій та організаційних змін, що визначалися спочатку тим, що більшовицьке керівництво провело грандіозний експеримент у соціально-економічному й суспільно-політичному житті країни, а згодом насаджувало форсовану індустріалізацію, суцільну колективізацію сільського господарства та формувало тоталітарне суспільство.

Потреба дослідити органи з забезпечення законності й місцевого правопорядку, зокрема подільського регіону, зумовлена й станом наукової розробки проблеми. З історії діяльності правоохоронних органів України маємо чимало праць різного періоду. Дослідники історіографії проблеми зазвичай виділяють три основні етапи її вивчення: 1 — 1920–1930-ті рр.; 2 — 1950–1980-ті рр.; 3 — період незалежності України. Перший етап представлений здебільшого спогадами працівників міліції, роботами радянських державних і партійних діячів, соціологів і кримінологів, а не професійних істориків, однак, незважаючи на поверховість висновків та деяку описовість, вирізняється наявністю великої кількості фактологічного матеріалу й певним плюралізмом думок¹. Другий — характеризується однобічністю трактування ситуації, демонструє діяльність правоохоронних органів виключно з позитивного боку, декларативно прославляючи героїзм їхніх працівників і наголошуючи на успіхах у подоланні злочинності. Варто згадати дослідження М. Паніна (Панін, М. 1965). І тільки в останні роки з'явилися об'єктивні праці, здебільшого загальні, в яких дослідники на основі доступу до раніше закритих джерел, зміни парадигм, що відбулась у незалежній Україні, та нових методологічних підходів намагаються проаналізувати всі, зокрема й маловідомі аспекти роботи правоохоронних органів, торкнутися «проблемного матеріалу», систематизувати джерельну базу тощо. Багато фактичного матеріалу містять монографії О. Бандурки, який розглядає становлення української міліції в історико-правовому полі (Бандурка, О. 2015; Бандурка, О. 2022), звертаючись зокрема до документальної бази. Окремим проблемам розвитку правоохоронних органів України

¹ Курский Д. И. Милиция в прошлом и настоящем // Административный вестник. 1925. № 1. С. 23–28.

присвячено дисертації С. Саблука¹, С. Васильєва², І. Павловської³. Однак урахування регіональної специфіки в загальних працях досі недостатнє й потребує вдосконалення. Більшість же досліджень, присвячених регіональним особливостям, стосуються галузевих питань визначеної проблеми, наприклад, О. Козинець та А. Лось зупиняються на організаційно-правових основах діяльності міліції (Козинець, О. & Лось, А. 2021), О. Міхеєва розглядає боротьбу міліції з кримінальною злочинністю в Донбасі (Міхеєва, О. 2004), кримінальні злочини на Поділлі в роки НЕПу простежує М. Олійник (Олійник, М. 2013), харківську міліцію в контексті всієї правоохоронної системи розкриває І. Коцан, показуючи напрями її діяльності, матеріально-технічне та кадрове забезпечення, дотримання законності у роботі⁴. Комплексної праці, адресованої подільській міліції в контексті сучасного наукового виміру, наразі немає.

Джерельною базою дослідження стали неопубліковані матеріали фондів центральних та обласних архівів, зокрема фонди Головного управління міліції УСРР, губернських, окружних, повітових, районних управлінь робітничо-селянської міліції, губернських відділів ДПУ, постійних військових нарад щодо боротьби з бандитизмом; періодичні видання, де публікувалися законодавчі та підзаконні акти, чинні в першій половині 1920-х рр.; періодика краю; статистичні збірники.

Мета статті — на підставі системного аналізу архівних джерел, нормативно-правових актів та історіографічних здобутків проаналізувати створення міліції, визначити функції, напрями, форми й методи її діяльності на Поділлі в першій половині 1920-х рр. у контексті політичних, економічних і соціальних реалій того часу. Заявлена мета дала змогу сформулювати такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу, що регламентувала діяльність міліції в досліджуваній період; вивчити організаційну структуру й кадровий склад подільської міліції; охарактеризувати основні напрями її діяльності — боротьбу зі злочинністю, охорону громадського порядку, виконання адміністративних функцій, участь у політичних кампаніях; дослідити матеріально-технічне забезпечення подільської міліції; виявити особливості взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами та місцевим населенням; визначити труднощі й пробле-

¹ Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр.: дис. ... д-ра юрид. наук — 12.00.01. Київ, 2017. 476 с.

² Васильєв С. В. Правовий статус працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук — 12.00.01. Харків, 2008. 20 с.

³ Павловська І. В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (УРСР) (1919 рік — перша половина 1941 року): автореф. дис. ... канд. юрид. наук — 12.00.01. Київ, 2016. 20 с.

⁴ Коцан І. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр.: дис. ... канд. юрид. наук — 12.00.01. Харків, 2009. 190 с.

ми, з якими стикалася подільська міліція в першій половині 1920-х рр.; оцінити ефективність її роботи.

Методологія роботи базується на засадах історизму, системності та об'єктивності із застосуванням поєднання загальнонаукових (діалектичного, аналізу, синтезу, узагальнення), спеціально-історичних (порівняльно-історичного, історико-системного, історико-критичного, проблемно-хронологічного) і міждисциплінарних (історико-правового, формально-юридичного, статистичного, аналітичного) методів дослідження. В даному контексті діалектичний метод дав можливість висвітлити історичні події та їхні результати у русі, взаємодії й причиново-наслідкових зв'язках з урахуванням обставин часу. В результаті було переглянуто стереотипи в трактуванні історії подільської міліції, виявлено помилки й негативні явища в організації та діяльності цієї структури. Проблемно-хронологічний метод використовувався для зіставлення отриманої з різних джерел інформації, порівняльно-історичний дав змогу простежити загальні та відмінні тенденції розвитку правоохоронних органів на різних етапах їх існування. Історико-правовий допоміг проаналізувати зміни в нормативній базі стосовно перебудови політичного курсу радянського суспільства, а формально-юридичний мав вирішальне значення при опрацюванні нормативно-правового матеріалу, чинного в першій половині 1920-х рр. Статистичний метод застосовувався для встановлення кількісних даних про особовий склад міліції Подільського регіону та стан її матеріального забезпечення. Аналітичний метод використано у висновках, де підсумовуються результати дослідження. У статті застосовано міждисциплінарний підхід. Автори керувалися судженням, що в сучасному світі, де проблеми стають дедалі складнішими та багатограннішими, традиційні монодисциплінарні підходи часто виявляються недостатніми для їхнього всебічного розуміння та ефективного вирішення, окрім того, міждисциплінарні праці дають змогу використовувати й адаптувати методи різних галузей, що розширює інструментарій дослідження, підвищує його гнучкість, релевантність і практичну цінність.

Наукова новизна полягає у спробі авторів з використанням мікроісторичного підходу комплексно проаналізувати створення й діяльність міліції на Поділлі в умовах суспільно-політичної ситуації в Україні у першій половині 1920-х рр., зокрема, розглянути політико-правові та організаційні засади функціонування органів внутрішніх справ, їх матеріально-технічне забезпечення, основні напрями протидії злочинності та охорони правопорядку.

Відразу після жовтневого перевороту 1917 р. разом зі змінами підвалин політичного, економічного й культурного життя суспільства почала формуватися правова політика радянської влади. Однак нове «червоне право» спочатку визначалося не законністю, а революційною правосвідомістю, апелюючи до революційної совісті й базуючись на постулаті при-

оритету доцільності над законністю, яка у свою чергу обумовлювалася виключно інтересами класової боротьби. Тому перші нормативні акти більшовицького керівництва були радше політичними документами, формою пропаганди, аніж актами прямої дії. Становище змінилося з весни 1918 р., і вже в першій радянській конституції зафіксовано створення в країні конституційного ладу, побудованого на чітких правових нормах. З переходом до нової економічної політики першочерговим завданням стало впровадити в усіх сферах життя тверді засади революційної законності. Необхідними умовами її зміцнення визначали кодифікацію законодавства і реформу правоохоронних органів. Першим кроком у цьому напрямі стала ліквідація НК і створення замість неї органів ДПУ, організація державної прокуратури, кардинальні зміни в судовому апараті, заснування радянської адвокатури й нотаріату, а також реорганізація міліції, переформатування її функцій і завдань.

Формування міліції на підконтрольній більшовикам території України почалося з видання 28 листопада 1918 р. «Тимчасового положення про організацію влади на місцях»¹. Документ передбачав негайну організацію військово-революційних комітетів, при яких поряд з військовим відділом, відділами боротьби з контрреволюцією, відділом продовольства й поставання та відділом організації господарства засновувалися відділи народної міліції. За ними закріплювалося завдання підтримувати революційний порядок та боротися зі злочинністю. Однак у цей час міліція, хоча її й створили державні органи влади, мала риси радше масових самодіяльних організацій майже без постійного штату кадрів. Предметніше створення органів міліції розглядали 1919 р., після відновлення радянської влади в Україні. 5 лютого було видано декрет «Про організацію міліції».² 14 вересня 1920 р. РНК УСРР затвердила «Положення про робітничо-селянську міліцію», згідно з яким створювалися губернські, повітові й волосні управління міліції, що діяли на правах підвідділів при відділах управління виконкомів (Александров, Ю. & Воронін, Б. 1965, с.15). Основними їх функціями згідно з документами стали: охорона основ радянського державного і суспільного ладу, забезпечення виконання приписів радянських законів, боротьба зі злочинністю, охорона громадського порядку, надання правової допомоги та соціальної підтримки. Інших чітких нормативних положень, які б окреслювали спектр діяльності міліції, не існувало, тому коло завдань цих правоохоронних органів могло змінюватись і часто не мати прямого стосунку до їхніх прямих обов'язків, як от участь у роботі «надзвичайок»,

¹ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 3-е вид. Ч. 1. Харьков: Вторая государственная типография, 1919. С. 3.

² Об организации милиции: декрет РНК Украины от 5 февраля 1919 г. // Известия Временного Рабоче-Крестьянского правительства Украины и ХСРД. № 41. 9 февраля 1919.

винесення вироків «трійок» та інші каральні акції¹. Отже, в перші роки існування влада використовувала міліцію переважно як каральний орган, та й саме поняття органів «правоохоронних» ототожнювалося з «каральними», й тільки зі зміною політичного та соціально-економічного курсу держави змінились акценти у розумінні та визначенні завдань каральних, тобто репресивних органів і органів правопорядку. Важливо також наголосити, що в характеристиці документальної бази стосовно формування міліції в Україні можна використати поняття рецепції права, адже декрети, інструкції й положення цілковито дублювали аналогічні документи, видані в РРФСР.

Згідно з директивами, на службу до міліції могли вступити громадяни України, які досягли 21-річчя, користувалися виборчим правом, не перебували під слідством чи судом, письменні, фізично здорові. Однією з необхідних умов прийняття на службу була підтримка радянської влади, керівний склад міліції призначався виключно за партійною ознакою, а її діяльність контролювали партійні органи. Так, до складу Головміліції та її губернських і районних управлінь входили підрозділи НК-політбюро, а з жовтня 1921 р., згідно з постановою Раднаркому УСРР, замість них утворювалися політсекретаріати й політінспекції (Хміль, І. 1988, с. 97). Формально вони мали стежити за підвищенням рівня загальної й політичної освіти працівників, але практично мали на меті контролювати їхню «благонадійність». Відповідно до поданих зведень про становище в частинах створювалися спеціальні комісії для кадрових чисток установ міліції, спрямованих на звільнення від «ненадійного елемента» і підвищення авторитету міліції серед населення². «Чистки» проводилися щорічно за такими критеріями: невідповідність посаді, зловживання владою, халатність, ненадійність, релігійні переконання, пияцтво, моральні принципи. Так, «чистка» кадрів міліції Подільської губ. 1923 р. виявила недостатній рівень «пролетарської свідомості» та професійних якостей працівників, показала їхнє соціальне становище, зокрема наявність «класово ворожих елементів» та оцінила індивідуальні здібності, але загалом, як зазначили в губміліції, її підсумком стало «покращення роботи» органів правопорядку³. Й усе одно рівень «політичної грамотності» особового складу залишався недостатнім. На нараді начальників окрміліцій і окрполітінспекторів Поділля 11 травня 1924 р. зазначалося, що «політпросвітрова є однією з головних робіт усієї міліцейсько-розшуку-

¹ Про тісну взаємодію органів міліції та надзвичайних комісій: циркуляр Головного управління робітничо-селянської міліції НКВС РСФСР всім губернським відділам управління, всім губернським надзвичайним комісіям від 7 червня 1919 р. // Мін-во внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали у 6-ти т. [М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмаш, Т. О. Проценко, В. О. Криволапчук, В. М. Чисніков та ін.]. Харків, 2014. Т. 2: грудень 1917 — грудень 1922. С. 356–357.

² Державний архів Вінницької області (Далі — Держархів Вінницької обл.). Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 18.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 14.

вої роботи»¹, і її потрібно проводити в різних формах: політгодин, загальних зборів, відкритих зборів комосередків, співбесід, гуртків, вечорів запитань і відповідей, стінгазет тощо².

Партійне керівництво в циркулярних листах та інших документах постійно вказувало на посилення партійного складу правоохоронців шляхом прикріплення до дільниць міліції партійних працівників та заборони відкликати їх без згоди з відповідними органами³. Міліцію поповнювали кадрами шляхом партійних мобілізацій, залучення працівників з Росії та колишніх червоноармійців, про що свідчать відповідні документи, зокрема постанова Ради Оборони від 13 лютого 1920 р. та постанова Раднаркому УСРР від 12 серпня 1921 р. З Російської Федерації в Україну прибуло 10 тис. міліціонерів, 2 тис. командного і 200 чол. адміністративно-господарського складу. З Москви також було одержано значну кількість обмундирування, зброї, техніки⁴. Після впровадження нової економічної політики, як уже зазначалося, розпочалася реформа правоохоронних органів. На засіданнях спеціально створеної урядової комісії Раднаркому УСРР неодноразово обговорювалися конкретні напрями реорганізації міліції. Позицію уряду підтримував V Всеукраїнський з'їзд Рад (25 лютого — 3 березня 1921 р.), у рішеннях якого зазначалося, що для ліквідації недоліків у роботі міліції, перетворення її з погано навченого й озброєного «напівпартизанського» формування на сильний і мобільний апарат боротьби зі злочинністю першочерговим завданням є створити відповідні матеріальні умови. 5 квітня 1921 р. РНК УСРР затвердила постанову «Про положення і постачання міліції», яка містила комплекс заходів для цього: підвищення на 75% платні, поліпшення продовольчого становища та майнового постачання⁵. Важливим кроком реорганізації стало тимчасове підпорядкування органів міліції військовому відомству, яке комплектувало, навчало та озброювало кадри, а також надання статусу збройних частин особливого призначення з усіма їхніми правами і обов'язками (Греченко, В. 2019, с. 14). Воєнізація тривала з серпня по січень 1921 р. і, за свідченням органів влади, значно підвищила боєздатність міліції. Армія передала їй понад 10 тис. гвинтівок, кілька десятків кулеметів, артилерійського спорядження, казарм та велику кількість майна⁶.

Однак і після цих заходів підтримки служба в міліції лишалася своєрідним подвижництвом. Ставка міліціонера у м. Вінниці на початку

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 925. Оп. 5. Спр. 56. Арк. 25.

² Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 925. Оп. 5. Спр. 56. Арк. 25.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 17.

⁴ О поступлении на службу в милицию красноармейцев на основании Постановления Совета Оборонны от 13 февраля 1920 г.: инструкция Совета Рабоче-крестьянской обороны // Известия ВЦИК и Харьковского губревкома. 1920. № 85. 31 марта. С. 5.

⁵ ЗУ УСРР. 1921. № 5. С. 166.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі — ЦДАВО України). Ф. 5. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 90.

1923 р. не перевищувала 800 крб, а в округах була ще меншою.¹ Таких коштів вистачало хіба що на закупівлю продуктів харчування, та й то лише на півмісяця, до кінця місяця міліціонери користувалися кредитом, який переважно не повертали². З другої половини 1923 р. заробітна плата ще більше скоротилася і становила у рядового члена міліцейського складу — 526 крб, у начальника району — 780 крб, у помічника начальника округу — 1215 крб³. Але й її виплачували нерегулярно, іноді з тривалими затримками. Майже така сама ситуація склалася з озброєнням і обмундируванням. Нерідко міліціонери стояли на посту з одним — двома патронами в револьвері, а ті, хто не мав зимового одягу та взуття, змушені були перебувати в приміщенні або позичати все у товаришів⁴. Таке становище впливало й на кількісний склад подільської міліції. На 1 липня 1922 р. губерньська міліція нараховувала 172 чол. командного складу, 260 — адміністративно-господарського, 39 — політскладу, 11 — культпросвітпрацівників, 6 учителів, 2 лектори і 1570 міліціонерів, але з 1922 р. цей склад став неухильно зменшуватися.⁵ 1923 р. по всій губернії налічувалося 884 міліціонери, а до другої половини 1924 р. їх кількість по округах коливалася від 60 до 80 осіб, що було вкрай недостатньо для прикордонного Поділля⁶. Скорочення особового складу зумовлювалося насамперед матеріальним становищем: у держави бракувало коштів на утримання такого штату, а після передання органів міліції 1923 р. на утримання місцевого бюджету її фінансування ще більше урізалося.

Реформування стосувалося організаційних засад міліції, було сформовано її основні структурні підрозділи: карний розшук, загальна, судово-каральна, транспортна, промислова міліція. Однак ця реорганізація не завжди сприяла ефективній роботі, бо рішення уряду постійно змінювалися, а повноваження різних служб недостатньо розмежовувалися. Так, постановою від 5 червня 1921 р. закріплювалися нові принципи діяльності залізничної й водної міліції, але функції транспортної міліції не були остаточно розмежовані з функціями військ оборони та охорони шляхів сполучення⁷. Для охорони порядку на промислових підприємствах 19 квітня 1921 р. було ухвалено постанову про створення промислової міліції, але вже 15 жовтня уряд визнав існування такого окремого органу недоцільним і передав його повноваження загальній міліції. 31 березня 1922 р. це рішення скасували й натомість відновили промисловий структурний підрозділ, офіційно уза-

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 18.

² Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 43.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 28.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 43.

⁵ Стадник О. О. Подільське село в роки НЕПу. Соціально-економічний та громадсько-політичний розвиток (1921–1928 рр.): дис. ... канд. іст. наук — 07.00.01. Вінниця, 2007. С. 154.

⁶ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 15.

⁷ ЗУ УСРР. 1921. № 13. С. 352; № 20. С. 563–565.

конений постановою від 31 березня 1924 р.¹ Схожа ситуація склалася з карним розшуком, який спочатку виділили з органів міліції і підпорядкували НКВС УСРР за наказом від 19 липня 1922 р. Згодом, зважаючи на недоцільність такої перебудови, у вересні 1923 р. знову було створено єдине Управління міліції та розшуку УСРР².

Органи міліції на Поділлі виконували необхідну для суспільства роботу з дотримання законності й правопорядку, обліку населення і видання паспортів, брали участь у боротьбі зі спекуляцією, самогоноварінням, охороні промислових об'єктів, однак на початку 1920-х рр. основними їх завданнями були активна допомога у зборі продподатку та придушення опору селянства або «політичного бандитизму». Щоб забезпечити виконання цієї місії, міліція тісно взаємодіяла з комітетами незаможних селян та ВНК. Постановою ВУЦВК від 1 червня 1921 р. сформовані в повітах загони незаможних селян разом з матеріальною частиною і зброєю брали на облік повітові наради, залишаючи в оперативному підпорядкуванні відповідних начальників міліції³. Міліція та незаможники проводили спільні операції з виявлення «куркульського елементу», примусового вилучення податку, опишування майна неплатників та його конфіскації. Згідно з інструкцією про відносини між міліцією та органами ВУЧК від 2 квітня 1921 р., на вимогу останніх міліція мала виділяти у їх розпорядження всі можливі сили для знешкодження селянських повстанських загонів. Для прикордонного Поділля «політичний бандитизм» становив особливу загрозу, бо набув найбільшого розмаху по Україні. За даними Реввоеннаради республіки, тут діяло 25–30% від загальної кількості «банд», зокрема банди Орла, Шепеля, Лиха, Хмари, Пуга, Якубенка, Заболотного чисельністю від 30 до 3000 багнетів і шабель, деякі з них мали кулемети й навіть гармати. Найнебезпечнішими вважалися південні повіти губернії, такі як Могилів-Подільський, Ямпільський, Ольгопільський, які до літа 1923 р. перебували на військовому становищі.

Невеликі повстанські загони діяли й у північних повітах. Загалом на Поділлі лише 1921 р. діяло 20 повстанських загонів загальною кількістю від 1400 до 1600 чол. Вони вбивали партійних і радянських службовців, членів комітетів незаможних селян і продзагонів. Тільки в Літинському пов. за час збирання продрозкладки було вбито понад сто працівників продовольчих органів і комнезамів, 2 члени повітового комітету КП(б)У. Оперативні зведення губернського ДПУ повідомляли про кровопролитні бої між регулярними частинами Червоної армії, частинами особливого призначення, загонами комнезамів, міліцією і «бандитами». Так, 30 листо-

¹ ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 14.

² ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 267, 287.

³ Комітети незаможних селян України (1920–1933 рр.): збірник документів і матеріалів / за ред. І. К. Рибалки. Київ: Наукова думка, 1968. Док. № 63. С. 141.

пада 1921 р. у сутичці біля с. Строїнці на Гайсинщині загинули 2 червоноармійці та 2 міліціонери¹.

22 лютого 1922 р. постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раднаркомі УРСР визнала за необхідне ввести до складу військових нарад у центрі й на місцях начальників міліції, а 15 квітня 1923 р. вийшов наказ Реввійськради та ДПУ СРСР, який покладав довершення розгрому селянського «бандитизму» на міліцію й ДПУ². 1923 р. 27,5% операцій проти повстанського руху провели саме органи міліції (Денисовець, П. & Кучер, В. 1972, с. 141). З 1925 р. боротьба пішла на спад, але визвольний рух на Поділлі повністю не припинився.

Поряд із політичним бандитизмом часто траплялися загальнокримінальні злочини: вбивства, збройні пограбування, крадіжки, шахрайство тощо. Найбільше дошкуляли правоохоронним органам невеликі бандитські угруповання, які грабували, крали коней, тероризували місцеве населення. Вони склалися переважно з 3–6 чол., рідше перевищували 10 осіб. У Вінницькій окрузі протягом 1921–1923 рр. діяла банда Дзюбанчука у складі 10–12 чол., у Могилівській — банда Слободянюка з 8 чол.³ Завдяки діям міліції ці кримінальні угруповання вдалося викрити. За 1924 р. згідно зі звітом про ліквідацію злочинності організованих банд знищити не вдалося, однак у Вінницькій окрузі було заарештовано двох ватажків найактивніших із них. У Могилівській окрузі було притягнуто до відповідальності 23 злочинці, у Тульчинській — 24, у Гайсинській — 9, у Проскурівській — 6⁴. На Поділлі діяли різні за кількістю збройні угруповання. Можемо виділити групу Волинця на Гайсинщині. (Кузьмінець, Н. 2019, с. 62).

Істотною проблемою у сфері кримінальної злочинності в Подільській губернії залишалося конокрадство, особливо поширене на селі. Так, у першій половині 1920-х рр. воно майже вдвічі перевищувало тут звичайні крадіжки. Середня ціна коня становила 159 крб, тому конокрадство було досить прибутковим. Над конокрадами проводили показові суди, практикували арешти, заслання й навіть відправляли їх до концтаборів. Іноді селяни здійснювали самосуди, як, наприклад, у Хмільницькому районі Вінницької округи, де в березні 1924 р. вбили чотирьох і побили до напівсмерті п'ятьох злочинців⁵. «Підняти активність у розкритті конокрадства», як зазначалося на засіданні Вінницького окрпарткому, міліція змогла 1924 р.⁶ Тоді тільки по Вінницькій окрузі розкрили 16 подібних злочинів. Однак боротьба з конокрадством залишалася недостатньою, адже тільки за січень 1925 р.

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 925. Оп. 8. Спр. 5. Арк. 30.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі — ЦДАГО України). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 165. Арк. 1.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 492. Арк. 34–35.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 30.

⁵ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. ОП. 1. Спр. 40. Арк. 62.

⁶ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 11 а.

тут було зафіксовано 38 таких випадків, у Гайсинській окрузі — 32, у Кам'янецькій — 9, у Проскурівській і Могилівській — по 1¹. Загалом у статистичних відомостях по боротьбі з кримінальною злочинністю тільки за січень 1925 р. трапляються такі дані: правоохоронні органи виявили 81 випадок конокрадства, 74 збройних напади, 20 підпалів, причому найбільше злочинів розкрито по Вінницькій окрузі².

Кримінальні справи розслідував карний розшук. Його діяльність на Поділлі характеризувалася численними труднощами. Як і всі правоохоронні органи, карний розшук відчував нестачу кваліфікованих працівників, відсутність приміщень, засобів пересування, брак коштів на своєчасне отримання заробітної плати. Наприклад, 1922 р. команда Подільського губрозшуку складалася всього з шести співробітників, матеріальне забезпечення яких було вкрай незадовільним: існували проблеми з житлом, а платні вони не одержали ні за березень, ні за квітень, ані за травень³. У звіті ДПУ за липень 1923 р. вказувалося, що губрозшук не справляється з завданнями. Це пояснювалося не тільки скрутним матеріальним становищем і малою чисельністю відділу, а й некомпетентністю його начальника⁴. Новий очільник провів чистку підрозділу, налагодив агентурну мережу, порушив перед вищим керівництвом питання про підвищення заробітної плати працівникам⁵.

Згодом кількість кримінальних злочинів суттєво зменшилася (на 50–60%) і одночасно зріс відсоток їх розкриття — з 62,66% у 1924–1925 рр. до 67,93% у 1925 р.⁶ Це пояснюється кількома факторами: по-перше, стабілізацією ситуації в губернії у зв'язку з введенням нової економічної політики, по-друге, взаємодією правоохоронців з населенням завдяки широкій агітації і пропаганді, по-третє, вдосконаленням тактичних дій у боротьбі з бандитизмом, по-четверте, і найважливіше — зміцненням міліційно-пошукового апарату й підвищенням професіоналізму його працівників.

Важливу роль відігравали органи міліції у боротьбі з самогоноварінням, яке особливого поширилося після дозволу на вільну торгівлю 1922 р. Процвітання самогоноваріння пояснювалося кількома факторами, найважливішими з яких можна назвати, по-перше, те, що самогон відіграв роль «рідкої валюти» як у місті, так і на селі; по-друге, його виробництво давало змогу отримувати прибуток набагато вищий селянам, ніж у випадку здачі продподатку; по-третє, через його купівельну спроможність, бо він був значно дешевшим, ніж державна горілка. Тому практично кожне друге селянське господарство у краї мало самогонний апарат, нелегально виготовляло і збувало алкоголь.

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 120.

² Держархів Вінницької обл. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 28.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 14.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 19.

⁵ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 14.

⁶ Державний архів Хмельницької області (Далі — Держархів Хмельницької обл.). Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 508 а. Арк. 23–23 зв.

Самогонваріння безпосередньо впливало на криміногенну ситуацію в регіоні, оскільки чималк кількість злочинів скоювали особи у стані сп'яніння. Окрім того, продаж самогону негативно позначався на прибутках держави, адже значні кошти до державного бюджету не надходили. У зв'язку з цим керівництво губміліції поставило вимогу активізувати боротьбу з самогонварінням і пияцтвом. На самогонників накладали штрафи, вилучали в них самогонні апарати, конфісковували майно, а тих, хто гнав самогон, висилали за межі повітів¹. 6 червня 1923 р. вийшла постанова ВУЦВК «Про надзвичайні заходи щодо боротьби з самогонварінням». Виконувати її почали й на Поділлі. До кінця року органи міліції провели 9558 обшуків, у результаті яких виявили 5034 осередків самогонваріння, затримали 5340 злочинців, відібрали 5059 самогонних апаратів і 1135 пляшок самогону². У деяких селах працювали навіть самогонні заводи, наприклад, у с. Дунаївцях на Проскурівщині їх було зафіксовано два³. Проте подібні заходи не вирішили проблеми, виробництво нелегального алкоголю не зменшилося. Не мали очікуваного ефекту й постанови про підвищення штрафів з 300 до 500 крб, і про збільшення терміну примусових робіт з 3 до 6 місяців⁴. Керівництво Подільської міліції ще більше посилило контроль за самогонварінням після запровадження державної монополії на виробництво алкоголю 1925 р. Від дільничих вимагали щотижня звітувати про виконання інструкцій з окружного центру, однак і це не виправило ситуації, й до кінця 1920-х рр. боротьба з самогонварінням залишалася одним із пріоритетних напрямів діяльності подільської міліції з охорони громадського порядку.

Авторитет органів міліції серед населення не завжди був високим. Це можна пояснити великою кількістю хиб і порушень у її діяльності. Органи ДПУ постійно відзначали брак дисципліни, посадові злочини, таких як хабарництво, здирство, пияцтво, заступництво за самогонщиків, привласнення контрабандних товарів, розкрадання державної власності, зв'язок з кримінальним елементом та ін. У доповіді-звіті до ДПУ УСРР про становище подільської губміліції за 1924 р. вказувалося, що в цих злочинах наявна «кругова порука», тобто їх скоюють із відома відповідальних працівників та за їх безпосередньої участі: «...самогонщики, торгівці спиртом, утримувачі «малин» оподатковуються певною щомісячною сумою. Відповідальні працівники міліції оточили себе «своїми» надійними людьми і зовсім вільно керують у цьому напрямі підлеглими. Залежність підлеглих від свого керівництва, гоніння, переміщення, зміщення, звільнення, яких вони зазнають за небажання йти на злочини змушують рядових робітників не тільки виконувати злочинні завдання, але навіть покірно розписуватися у відомо-

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 925. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 37.

² Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 925. Оп. 5. Спр. 56. Арк. 69.

³ Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 230.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 925. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 6.

стях на платню, практично не отримуючи її. Таким чином іншою стороною в силу матеріальної незабезпеченості міліціонер мусить займатися вимаганням хабарів з населення і покровительством злочинності»¹. Подавалася і характеристика очільників подільської міліції, яка теж не була позитивною. Зокрема, начальник губміліції Яшин «... часто випиває, зі співробітниками поводить себе зовсім не по-комуністичному, особливо з міліціонерами, коли п'яний, страшенно лається, інтриган, за чутками продає за хабарі посади»; начальник Вінницької окрміліції Левін «бере хабарі, любить випити»².

Подібна картина спостерігалась і на місцях. Так, у Барській райміліції відзначали пияцтво, хабарництво, часті втечі заарештованих рецидивістів. Міліціонери Чернівецької райміліції, прикріплені до навколишніх сіл, «заохочували самогонваріння, адже самі пиячили у самогонщиків»³. У Шаргородському, Мурафському, Копайгородському, Джуринському, Станіславському районах міліція відбирала в селян самогонні апарати, однак у містечках продавати горілку дозволяли за ту саму місячну плату в формі хабаря⁴. Показовою в цьому сенсі є справа начальника Шаргородської міліції Погорелова, який, щоб покрити велику розтрату, ввійшов у спілку з самогонниками, видав їм 4 самогонних куба і дозволив вигонку за винагороду. Коли про це поповзли чутки, Погорелов вилучив 3 апарати, а при вилученні четвертого влаштував з міліціонерами й самогонниками пиятику, яка закінчилася оргією⁵. Щодо інших посадових злочинів: по Могилівському округу — окрміліція надає посади в районах за плату, а деякі співробітники присвоюють зібрані податки, підробляючи документи. По Вінницькому округу — міліціонери незаконно заарештовують громадян, самовільно оподатковують церкви та синагоги, зловживають штрафами. По Тульчинському округу — арештовують з особистих мотивів, змушують селян сплачувати продподаток, ув'язнюючи до «холодної»⁶.

Не сприяло авторитету міліції й ставлення до її установ з боку місцевих партійних і радянських органів — втручання в її роботу парткомів, виконкомів, надзвичайних комісій. Так, останні мали право давати вказівки начальникам повітміліції, зокрема, про їх участь у знищенні дрібних банд⁷.

Отже, органи міліції на Поділлі, які відновили діяльність відразу після встановлення радянської влади й були реорганізовані в роки нової економічної політики, по суті залишалися частиною репресивно-каральної системи держави, бо не тільки виконували необхідну для суспільства роботу з охорони правопорядку, викриття загальнокримінальних злочинів, але й брали участь у придушенні всіляких форм спротиву політиці радянського керів-

¹ Держархів Вінницької обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 44.

² Держархів Вінницької обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 44.

³ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 31. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 42.

⁴ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 28.

⁵ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 153.

⁶ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 152.

⁷ ЦДАГОУ. Ф. 25899. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 30, 35.

ництва, наприклад долучалися до збору продподатку та боротьби з «політичним бандитизмом». Органи міліції взаємодіяли у вирішенні цих питань з КНС, ВНК-ДПУ, радянськими та партійними структурами. Часті трансформації, складні матеріальні умови, недостатній рівень освіти й підготовки кадрів, наявність посадових злочинів та інші проблеми функціонування міліції не сприяли зростанню її авторитету серед мешканців Поділля. Складні завдання в діяльності міліції у 1920-ті рр. вирішувалися буквально методами «випробувань і помилок». У підсумку, було досягнуто певних успіхів, однак усі реформи не були завершені, а серед населення міліція не набула великого авторитету, бо діяла як каральний орган та мала багато хиб у роботі. Вже через кілька років, коли остаточно утвердився тоталітарний режим, органи міліції, як і всі ланки юридичного механізму, швидко деформувались і стали елементами страшної системи протизаконних репресій.

Александров, Ю. В. & Воронин, Б. А. & Гельфанд И. А. 1965. *Из истории милиции Советской Украины*. Киев: Фабрика набора.

Бандурка, О. М. 2015. *Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження*. Харків: Золота мрія.

Бандурка, О. М. 2022. *Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках*: монографія. Харків: Майдан.

Греченко, В. 2019. Організація міліції Української Соціалістичної Радянської Республіки у 1931 р. *Форум права*. № 54 (1). С. 14–22.

Денисовець, П. М. & Кучер, О. О. 1972. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921–1923 рр. *Український історичний журнал*. № 11. С. 141–142.

Козинець, О. & Лось, А. 2021. Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в радянській Україні в 1920–1930-х рр. *Теорія держави і права*. № 1. С. 182–187. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>

Кузьмінець, Н. П. 2019. Місце надзвичайних органів влади в системі радянського режиму на Поділлі в першій половині 1920-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. XXIX. Серія: Історія. С. 60–66.

Міхєєва, О. 2004. *Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929)*. Донецьк: Східний видавничий дім.

Олійник, М. П. 2013. Самогоноваріння та боротьба з ним на Поділлі в роки НЕПу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 35. С. 119–122.

Панін, М. 1965. *Славний шлях (про діяльність міліції по охороні громадського порядку)*. Київ: Політвидав.

Хміль, І. В. 1988. Братерська допомога РСФСР у формуванні робітничо-селянської міліції України. *Український історичний журнал*. № 5. С. 95–106.

Aleksandrov, Iu. V. & Voronin, B. A. & Gel'fand I. A. 1965. *Iz istorii militsii Sovetskoy Ukrainy [From the History of the Police of Soviet Ukraine]*. Kiev: Fabrika nabora. [In Russian].

Bandurka, O. M. 2015. *Stanovlennia ta rozvytok militsii Ukrainy (1921–1930 roky): istoriko-pravove doslidzhennia [Formation and Development of the Militia of Ukraine (1921–1930): Historical and Legal Research]*. Kharkiv: Zolota mylia. [In Ukrainian].

Bandurka, O. M. 2022. *Sekretari, narkomy, ministry vnutrishnikh sprav Ukrainy v 1917–2022 rokakh* [Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022]: monohrafiia. Kharkiv: Maidan. [In Ukrainian].

Hrechenko, V. 2019. Orhanizatsiia militsii Ukrainskoi Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliky u 1931 r. [Organization of the Militia of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1931]. *Forum prava*. № 54 (1). S. 14–22. [In Ukrainian].

Denysovets, P. M. & Kucher, O. O. 1972. Rozghrom zbroinoi vnutrishnoi kontrrevoliutsii na Ukraini v 1921–1923 rr. [The Defeat of the Armed Internal Counter-Revolution in Ukraine in 1921–1923]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 11. S. 141–142. [In Ukrainian].

Kozynets, O. & Los, A. 2021. Napriamy diialnosti pravookhoronnykh orhaniv (militsii) v radianskii Ukraini v 1920–1930-kh rr. [Areas of Activity of Law Enforcement Agencies (Police) in Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s.]. *Teoriia derzhavy i prava*. № 1. S. 182–187. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>. [In Ukrainian].

Kuzminets, N. P. 2019. Mistse nadzvychainykh orhaniv vlady v systemi radianskoho rezhymu na Podilli v pershii polovyni 1920-kh rr. [The Place of Emergency Authorities in the System of the Soviet Regime in Podillya in the First Half of the 1920s.]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho Derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Vyp. XXIX. Serii: Istorii: Zbirnyk naukovykh prats. S. 60–66. [In Ukrainian].

Mikheieva, O. 2004. *Kryminalna zlochynnist i borotba z neiu v Donbasi (1919–1929)*. [Criminal Crime and the Fight against it in Donbas (1919–1929)]. Donetsk: Skhidnyi vydavnychy dim. [In Ukrainian].

Oliinyk, M. P. 2013 Samohonovarinnia ta borotba z nym na Podilli v roky NEPu [Alcoholism and the Fight against it in Podillya during the NEP Years]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 35. S. 119–122. [In Ukrainian].

Panin, M. 1965. *Slavnyi shliakh (pro diialnist militsii po okhoroni hromadskoho poriadku)* [The Glorious Way (about the Activities of the Police to Protect public Order)]. Kyiv: Politvydav. [In Ukrainian].

Khmil, I. V. 1988. Braterska dopomoha RSFSR u formuvanni robitnycho-selianskoi militsii Ukrainy [Fraternal assistance of the RSFSR in the Formation of the Workers' and peasants' Militia of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. S. 95–106. [In Ukrainian].